

straně historické spravedlnosti nebo alespoň přirozeného vývoje. Jeho kritické pojednání o sovětském modelu zkrátka nechce být ani nepřímou obhajobou dnes dominantního modelu liberálně demokratické a kapitalistické modernizační alternativy. Tak i v případě kolapsu sovětského impéria musí být podle Arnasona příznána historickým nahodilostem jejich role.

Nemusíme zcela souhlasit se zřetelnou autorovou tendencí představovat nezdar sovětské vnitřní reformy (perestrojky) do značné míry jako důsledek špatné volby strategie jejich protagonistů. Můžeme ale přisvědčit jeho názoru, že konec komunismu nebyl vlastně o nic více předpovědatelný než jeho vznik.

Rudim Marada

Historická demografie, sv. 17 a 18.

Praha, Sociologický ústav AV ČR 1993 a 1994, 284s. a 228 s.

Impresivní řada sborníků věnovaných historické demografii dosáhla v posledních dvou letech již 17. a 18. svazku. Každý z obou svazků má poněkud jiné zaměření. První z nich je věnován studiím z oblasti historické antropologie a rodiny, které vznikly v rámci česko-rakouského projektu „Demografický a sociální vývoj Čech v 17. a 18. století“. To je též důvod, proč jsou některé příspěvky publikovány německy a hlavní z nich jsou doplněny anglickými souhrny. V úvodu svazku je též výzva ke spolupráci mezi středoevropskými pracovišti v oblasti historické demografie, historické antropologie a historické sociologie. Lze konstatovat, že naše historická demografie patří k předním na světě, a proto výzva ke spolupráci ve středoevropském prostoru nezní neskromně. Pokud se však jedná o historickou sociologii, je pro mne obtížné ji odlišit od historie sociálních procesů. Druhý svazek je věnován vlastní historické demografii.

První svazek zahrnuje 10 příspěvků kromě rozhledů, kroniky a zpráv (recenzí). V první z nich podává J. Horský a E. Maur přehled o pramenech a studiích věnovaných historii rodiny. V dalším příspěvku se J. Horský zaměřil na starší diskuse o záduze a rodinném nedílu v Čechách a současné studie o struktuře a typech rodin. Vychází ze starší definice záduhy jako příbuzenském svazku osob, které společně vlastní půdu, společně žijí, pracují a konzumují. V jejím čele stojí zvolený představitel. Dále podává přehled o vývoji názorů na tuto otázku od poloviny minulého století a dochází k názoru, že rodinný nedíl v Čechách měl především právní charakter a neznamená nutně záduhu jako zvláštní formu ekonomického a

rodinného života. Rodinná majetková společenství poddaných v 16. a 17. století byla v 90 % složena z jednotlivých rodin a jejich dětí. K tomu lze dodat, že i v rodinném uspořádání byly rozdíly mezi střední Evropou, kde byla situace podobná jako v Evropě západní, a Evropou východní.

Jedním z prvních demograficky využitelných pramenů je soupis poddaných podle víry z roku 1651. L. Matušíková a A. Pazderová se na jeho základě pokusily charakterizovat věkovou strukturu dětské populace v 9 krajích. Kromě toho uvedly i informace o nejstarších osobách. Není bez zajímavosti, že v Plzeňském kraji žila jedna 118letá osoba. Osoby nad 100 let nebyly zvláštností (neuvádějí je pouze u 2 krajů z devíti) a je pouze škoda, že autorky neuvádějí jejich pohlaví. Lze pouze předpokládat, že šlo většinou o ženy. V dalším příspěvku podává německý autor V. Wiess informaci o sbírce rodinných knih soustředěných v Německém genealogickém středisku v Lipsku.

Zpracování poměrně obsažné studie o demografických poměrech v 16. a 17. století umožnil zachovaný soupis poddaných třeboňského panství z roku 1586, který je kompatibilní se soupisem podle víry z roku 1651. J. Horský a M. Sládek došli k řadě zajímavých výsledků. Jedním je zjištění, že po třicetileté válce nebylo v 16 vsích panství Třeboň a Třeboní-kláštera nedostatek čeledi ve srovnání s dobou předválečnou. Jiným je spíše výjimečná existence komplexních rodin, tj. rodin, kde žijí společně alespoň dva manželské páry nebo jeden manželský pár a neúplná rodina, na základě kterých by bylo možné usuzovat na přítomnost instituce záduhy východního typu na našem území. Zachování odlišné terminologie rodin (domácností) v historické demografii zavedené P. Laslettem oproti současné

klasifikaci jejich typů v demografii je plně oprávněné. V budoucnu by však bylo možné uvažovat o vytvoření společné terminologie s přihlédnutím k potřebám studia rodin v současnosti i minulosti. Viděl bych v tom menší problém než vystižení současných neformálních manželských svazků a plurality rodinných vztahů. Další příspěvek svou tematikou navazuje na předcházející. M. Seligová se v něm věnuje studiu rodinných struktur v polovině 17. století na příkladu panství Děčín. V souvislosti s existencí různých typů rodin upozorňuje na známou myšlenou čáru v Evropě, která ji rozděluje z hlediska demografického chování a průběhu demografické revoluce. Země na východ od myšlené linie Petrohrad-Terst měly zřejmě v minulosti i jiné uspořádání rodin. Také v této oblasti by bylo možno pouze tři domácnosti považovat za komplexní rodiny východního typu. Přitom se jedná zřejmě o náhodně vzniklá uskupení, nikoliv o pozůstatek rodinného nedílu. Navíc šlo o oblast s převážně německým obyvatelstvem a nelze tedy hovořit o pozůstatcích východního a balkánského typu rodiny.

Pokus o rekonstrukci rodinné strategie ve vesnici Záblatí na panství Třeboň v letech 1661 – 1820 se pokusila P. Horská. Vychází z mnohasvazkového seznamu poddaných schwarzenberského panství, jehož význam byl již dříve zhodnocen (viz *Historická demografie* č. 13). Vývoj selských rodin umožňuje zajímavý pohled na strukturu a vývoj vesnické společnosti, neboť děti jsou zpravidla uváděné s rodinami, pokud samy nezaloží rodinu novou. Lze si učinit představu o délce hospodaření jednotlivých manželských párů, o určování dědice, o zaopatření ostatních dětí i sňatkové politice apod. V následující obsáhlejší studii se E. Rumlová věnuje demografické a sociální struktuře panství Dymokury v pol. 17. století. Věková struktura ukazuje malý podíl ve věkových skupinách 10-19 let v roce 1651. Je to jistě možný důsledek vyšší úrovně úmrtnosti v průběhu třicetileté války, méně již, pakli vůbec, snížené úrovně plodnosti. Při malém důrazu na přesné uvádění věku bych nevyloučil, že určitá část dětí starších deseti let byla uváděná jako mladší a naopak mladší dvacet let jako starší. Věková struktura ukázala také značnou převahu žen.

17. svazek Historické demografie je dále doplněn příspěvkem V. Hruškové o vlivu změny profese na rodinu v příměstské vesnici Přezletice v 2. polovině 19. století a P. Jančárka o zdravotním stavu obyvatelstva Zubnic v 1. polovině 19. století. Zajímavé jsou i připojené úvahy a poznámky J. Horského o historické antropologii a další zprávy, kronika a recenze.

Také druhý z recenzovaných svazků obsahuje 5 základních statí kromě E. Maurem a D. Pišovou editovaného jednoho z nejstarších pramenů k dějinám obyvatelstva Čech – sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702 a kromě rozhledů, zpráv a recenzí. Dva z příspěvků mají obecnější význam. Je to především studie L. Fialové, ve které se autorka pokouší o určitou syntézu vývoje přirozené měny obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století. Výzkum v této oblasti probíhá systematicky v různých organizačních formách od roku 1975, nejprve v rámci státního plánu základního výzkumu, později v návaznosti na mezinárodní výzkum evropských populací v minulosti iniciovaný francouzskými demografy. V letech 1991-93 byl podpořen akademickým grantem. Celkem bylo až dosud zpracováno srovnatelným způsobem 43 sond publikovaných v *Historické demografii* i v *Acta demographica IV* (Praha 1981). Vhodně se zde používá vitálního indexu, někde bylo možno získat dokonce úhrnnou plodnost, výjimečně podíl svobodných ve věku 45-49 let a index porodnosti manželství (jak by bylo možné nazvat počet narozených na 1 sňatek jako období indexu rozvodovosti nebo indexu potratovosti). Nejcenějším výsledkem je pak rekonstrukce počtu narozených, zemřelých a sňatků i počtu obyvatelstva po třicetileté válce. Dobře je dokumentován trvalý početní růst obyvatelstva českých zemí v 18. století, který byl jistě odrazem příznivých ekonomických a sociálních podmínek a cenný je také závěr, že v tomto století nelze hovořit o uvědoměném ovlivňování úrovně plodnosti. Druhým pokusem o syntézu je příspěvek L. Dokoupila a L. Nesládkové věnovaný tendencím populačního vývoje Moravy od třicetileté války do roku 1848. Podobně jako v předcházejícím pokusu o syntézu jsou závěry limitovány nedostatečnou reprezentativností zpracovaných sond. Tím je ovlivněno zejména studium regionálních roz-

dílů. Rekonstruované křivky počtu narozených, zemřelých a sňatků na Moravě ukazují stejné základní tendence jako v Čechách, avšak většinou s jinými roky velkých výkyvů v úmrtnosti. Tato skutečnost pouze zdůrazňuje potřebu dalšího studia a hlubších regionálních pohledů.

Další tři příspěvky jsou věnovány výsledkům sond. J. Beránková studovala demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650-1850. I zde se ve věkové struktuře v roce 1651 projevuje málo osob mladších dvaceti let. Jelikož však děti do 14 let nebyly evidovány, je těžko jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o chybu nebo realitu. Zajímavé jsou výkyvy sekundárního indexu maskulinity v jednotlivých desetiletích od 907 do 1319. Chyby zde samozřejmě nelze vyloučit, nebudou však systematické, neboť tento index počítaný za celých 200 let má hodnotu 1055 a nachází se tak v očekávaných mezích. Neméně zajímavá je skutečnost, že index porodnosti manželství dosahuje největších hodnot v druhé polovině 18. století a první polovině 19. století ve srovnání se staršími daty. I to by potvrdzovalo již výše vyslovenou hypotézu o příznivých podmínkách v této době. Sňatečnost podle věku ukazuje na významný podíl osob uzavírajících první sňatek po 25 letech, a to nejen mužů, ale také žen. Podíl dětí narozených mimo manželství byl přibližně stejný jako je dnes český průměr. Věková skladba zemřelých vystihuje katastrofální situaci některých let, např. v roce 1770 zemřelo přes 70 % osob ve věku do 5 let. Populace s takovými úmrtnostními poměry by dlouho nemohla existovat. V druhé polovině 18. století se situace výrazně zlepšila a kvocient kojenecké úmrtnosti se pohyboval okolo 230 promile. Stále však zůstala vysoká intenzita dětské úmrtnosti. V dalším příspěvku se J. Brabencová věnovala přirozené změně v obci Vráž v letech 1601-1850. Byl učiněn pokus

rekonstruovat údaje za obec a nikoliv farnost. Ukázaly se velké problémy, které tento způsob přináší. Také výsledná data jsou zřejmě zatížena značnou chybou. Vypočteme-li za celé sledované období vitální index, dostaneme málo pravděpodobnou hodnotu 2,08 a také index porodnosti manželství by ukazoval na velmi vysokou úroveň porodnosti v průběhu celého období 250 let. Konečně třetí příspěvek v této skupině je věnovan vývoji sňatečnosti v Zubnicích v 19. století. Vzhledem k malému počtu sňatků za rok (2,71) jsou výsledky málo průkazné.

Pro další práci v oboru je důležitá kolektivně zpracovaná bibliografie české historické demografie za období 1990-1993 a z rozhledů pak přehled o počtu far v Čechách v 17. a 18. století, který zpracovala E. Čáňová. V rozhledech se dále dočteme o mezinárodních intenzivních kursech historické demografie v Paříži od H. Breuerové a o konferenci o migracích v Evropě od P. Horské.

Historická demografie je důležitou součástí demografie, která je svou podstatou také sama historickým oborem. Kromě demografických metod používá i přístupy historické, a proto ji lze chápat i jako součást historie. Znalosti sociálních a ekonomických podmínek populačního vývoje mají pro vysvětlení populačních trendů základní význam a na druhé straně populační vývoj v minulých dobách přináší často historikům takové informace, bez kterých by se těžko obešli při studiu naší historie. Oba recenzované sborníky ukázaly, že mnoho již bylo na tomto poli u nás vykonáno, avšak zároveň, kde je nutné pokračovat. Velký význam přikládám také mezinárodní spolupráci, neboť ani v minulosti podobně jako dnes populační vývoj českých zemí nebyl izolován od evropského a světového kontextu.

Zdeněk Pavlík

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

NABÍZÍ SVÉ NOVÉ TITULY

Bohuslav Blažek: TVÁŘÍ V TVÁŘ OBRAZOVCE

Jak se lze bránit tlaku médií? Jsou opravdu všichni vědci přesvědčeni o tom, že televizní násilí je zkáza mládeže? Jsou média skutečně tak nebezpečná, hlavně pro děti a mládež? Za jakých podmínek roste jejich nebezpečnost? Jak se vyvíjely názory na média vůbec a na televizní násilí? Kde je v tomto vývoji USA, Německo a kde my? Jak se vyvíjí mediální chování dítěte v ontogenezi? Co se dá v rodině dělat pro to, aby se dítě s médii naučilo žít?

Na tyto otázky hledá odpověď tato knížka, která je sice u nás prvním titulem hned ze dvou oborů – ze sociální ekologie médií a z mediální výchovy –, zároveň je ale varováním, abychom si tyto obory nevykládali jako záležitost specialistů, na něž pouze přesuneme zodpovědnost, nýbrž jako výzvu určenou nám občanům-laikům. Cena 88 Kč.

Zygmunt Bauman: ÚVAHY O POSTMODERNÍ DOBĚ

Autor, světově proslulý svou knihou o vztahu modernity a holocaustu, se v pěti esejích zabývá sociálním smyslem a podstatou sporu o postmodernitu, proměnami životního stylu a osobnostních vzorců chování, velkoměstským životem, způsoby zacházení s tělem a především současnými a budoucími osudy mravnosti. Baumanovy eseje jsou první publikací vydanou v češtině, která se zabývá sociologickými aspekty života v postmoderní společnosti srozumitelně, vtipně a s nadhledem. Cena 89 Kč.

Objednávky na adrese: Alena Miltová & Jiří Ryba
poste restante 140 02 Praha 42

Distribuce ve SR:

AF s.r.o. - distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava